Düşünmek Ama Niçin?

Rahmi ile tanıştıktan sonraki ilk buluşmalarımızda, düşünce özgürlüğünden, özgür düşünceden sık sık söz ettiği dikkatimi çekmişti.

Bunun nedenini sorduğumda, bu konuda uzun boylu tartışabileceğimizi, ancak önce yazılı kaynaklardan yararlanarak temel bilgileri edinir ve öznel görüşlerimi oluşturursam tartışmanın daha yararlı olacağını söyledi. Özellikle Aydınlanma Çağı'nın ünlü yazar ve düşünürlerinden **Voltaire** ile ilgilenmemi önerdi.

Dediğini yaptığımda, Rahmi'nin ne denli yerinde bir öneride bulunmuş olduğunu kavradım. Zaten hep böyle yapardı. Ne zaman işe yaramayacak bir öneride bulunmuştu ki!

***

Birçok kaynakta Voltaire, Büyük Fransız Devrimi'nin patlak verişinden önce ölmüş olsa da insanlık tarihinde önemli bir çağ değişimine yol açtığı benimsenmiş olan bu olayın düşünsel yapısının sahibi sayılır. Görüşlerinden birçoğu günümüzde bile geçerliğini koruyor.

Özellikle şu yargısı bana çok dikkate değer geldi: "İnsan ancak serbestçe düşünebildiği ve düşündüklerini serbestçe söyleyebildiği oranda mutlu ve rahat olabilir. Kimsenin serbestçe düşünemediği, düşüncelerini açıkça ve korkusuzca söyleyemediği bir toplumda da insanlar düzen ve rahatlık içinde yaşayabilir ama mutlu değildir."

Voltaire hakkında çok şey okumuş olduğum için, onunla bağlantılı birtakım özet yargılarda bulunabileceğimi sanıyorum.

Voltaire, özgürlüğü insanın ve toplumun en değerli varlığı olarak görür. Çeşitli türlerini anlatır; bunların içinde **"vicdan özgürlüğü"**nü tümüne oranla öncelikli tutar. Buna karşın en çok ve en sık olarak düşünce özgürlüğü üzerinde durmuştur. Düşünce özgürlüğünü ondan daha ateşli, daha güçlü bir biçimde savunmuş başkasını görebilmek zordur. Çağdaşı **Jean Jacques Rousseau**'ya yazdığı mektuptaki şu deyişi âdeta dillere destan olmuştur:

«Düşüncelerinizden hiçbirine katılmıyorum. Fakat onları savunabilmeniz için elimden gelen her şeyi yapmaya hazırım.»

Bu deyiş, düşünce özgürlüğünün **tolerans** ile atbaşı gittiğini yansıtması bakımından pek önemlidir.

Bury

Düşünce özgürlüğü konusu üzerindeki hayli geniş araştırmalardan birini İrlanda asıllı John Bagnell Bury'nin yapmış olduğunu öğrendim.

Bury'nin ansiklopedilerde adı geçmesine karşın felsefe tarihine ilişkin yapıtlarda bu önemli isme değinildiğini göremedim. Bunun gerekçesi şöyle olabilir: Aslında Bury bir düşünür değil, bir tarihçiymiş.

Demek ki, insanın bir konu üzerinde iyi bir araştırma yapması, yargılara varması için mutlaka o işin uzmanı olması gerekmiyor.

Yaptığım bir çalışma, bir üretim, bir düşünce üzerine akademisyenlerle görüştüğümde, şöyle bir durumla çok karşılaştım:

Akademisyenin sorusu: «Bu yazmış olduğunun kaynağı nedir?»

Yanıtım: «Bir kaynağı yok, ben yazdım.»

Akademisyen: «Hayır, olamaz. Mutlaka bir yerden almışsındır ve her almış olduğunun da kaynağını hemen belirtmen gerekir. Yoksa intihal olur.» (İntihalin ne olduğuna baktım; bir tür çalıntı anlamına geliyor.)

İşte buna olsa olsa «Hoppala!» denir. Yahu ben özgün olarak bir düşünce, bir proje, bir çalışma üretemez miyim? Bu işin ilki, başlangıcı yok mudur? Başka biri gibi ben de bir ilk, bir başlatıcı olamaz mıyım?

Akademisyenlere göre bunun yanıtı «Hayır.»

Her akademisyen böyle düşünmeyebilir. Böyle düşünenleri ben kendileri gibi herkesi beceriksiz sanmakla suçluyorum. Fakat bu gibi tartışmaları uzatmamak için de «Yapılan bu çalışmanın herhangi bir akademik özelliği yoktur.» diyerek işin içinden sıyrılıyorum.

Bury ise belli ki "akademik" olarak nitelenebilecek bir çalışma yapmış. ***"A History of Freedom of Thought"*** *(Düşünce Özgürlüğünün Tarihi)* adlı kitabı 1913 yılında yayımlanmış. Bu kitap ***"Fikir ve Söz Hürriyeti"*** başlığı altında dilimize çevrilip 1959 yılında piyasaya çıkmış. Sahaflarda arayıp buldum. Galiba ikinci basımı yapılmamış. Oysa bence değerdi.

[Birileri benim bu hayıflanmamı işitmiş olacak ki, 60 yıl sonra, 2019 yılında, bu önemli yapıtın ***"Düşünme ve Konuşma Özgürlüğü"*** *adı altında yeniden basılmış olduğunu öğrendim.]*

Bury, 20. yüzyıla ayak basıldığı sıralarda artık düşüncedeki özgürlüğün, Roma İmparatorluğu döneminden çok daha uygun bir ortamda olduğunu, insanlığın artık özgürlüklerin bilincine vardığını ileri sürüyordu.

Özgürlüğün 20. yüzyıl başındaki düzeyini Roma dönemiyle karşılaştırabilmesini pek ilginç buldum. Demek oluyor ki, düşünce özgürlüğünün çok önce erişmiş olduğu olumlu düzey sonradan yitirilmiş. Yeniden elde edilmesi yüzyıllar almış.

Bury'nin oldukça iyimser görüşüne karşın, 20. yüzyılın ilk yarısına şöyle bir göz attığımızda özellikle Avrupa'da özgürlük eğilimi göstermiş olan birçok insanın, bunu engellemek için "kaba güç" kullananların altında ezilmiş olduğunu görürüz. Neredeyse tüm Avrupa'yı sarmış olan sosyal ve ekonomik bunalımların sonucunda uygulamaya konmuş olan birtakım doktrinler, düşünce özgürlüğüne göz açtırmamıştır. Önce tüm dünyayı yepyeni bir sosyal düzene kavuşturmak emeliyle eyleme geçmiş olan Komünizm, sonra Roma İmparatorluğu'nu iki bin yıl önceki görkemiyle canlandırmayı amaçladığını savunmuş olan İtalyan Faşizmi, ardından arınmış bir ırkın örneği olduğunu ileri sürerek yeni bir düzen kurmaya kalkışan Alman Nasyonal Sosyalizmi (Nazizm), düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırmakta sanki birbirleriyle yarışmıştır.

Düşünce özgürlüğünü yok eden doktrinlerin yerleştirilip sağlamlaştırılması ve yayılması için uygulanan yöntemlerin birtakım ortak özellikleri vardır. Bunlardan biri, kendi görüşlerine karşı çıkanların susturulması, seslerinin bir daha çıkmaması için uygulanan şiddetli bir baskı rejimidir.

Tarihte, özellikle Ortaçağda, "insanı öteki dünyada cennete kavuşturmak" iddiasını öne süren dinsel kurumların kışkırtmasıyla, Avrupa'nın bazı ülkelerinde düzenlenmiş toplu kıyımlar, yakın geçmişimizin fanatik ideoloji kaynaklı benzer vahşet olaylarının yanında gölgede kalır.

Bundan on yüzyıl öncesi ile çağımız arasında önemli bir fark var. Artık ideolojik emelleri gerçekleştirebilmek için, önce özgürlüklerin ortadan kaldırılması, kitlelerin ezilmesi ya da yok edilmesi öngörülüyor.

Eskiden toplumlar düşünce özgürlüğünün önemini ve değerini yeterince kavrayamamıştı. Çağımızda ise bunu biliyorlar. Önceden sahip olup da yitirdiklerini anladıkları özgürlüklerine yeniden kavuşabilmek için toplu direnişler sergiliyorlar. Üstelik bu haklarını eskiye oranla çok daha kısa bir zamanda elde edebilmek için de yoğun çaba harcıyorlar.

İşte Bury'nin üzerinde durmuş olduğu çağdaş olgu da budur. Genel olarak çağımızın toplumunun düşünce özgürlüğüne ilişkin duyarlılığını iyi saptamış olduğu söylenebilir.

Düşünmek

Herhangi bir konu üzerinde akıl kullanılarak veriler arasında karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantılar kurma ve biçimleri kavrama yetisine "düşünme" deniyor.

İnsanı diğer hayvanların tümünden ayıran en önemli özelliği bu… Nitekim 17. yüzyılda **René Descartes** halk ağzında basit dile getiriliş biçimiyle ortaya "İnsan düşünen hayvandır." diye bir yargı koyarken, insanın diğer hayvanlardan farkını değil, temel özelliğini belirtmek istemiş.

Bu deyiş doğru kabul edilirse, her insanın düşünebildiği, düşünme etkinliğinde bulunabildiği söylenebilir. Belki özel olarak bir kimse için "Hiç düşünmüyor." denebilir ama bu söz aslında sadece o kişinin gerektiği gibi ya da kendisinden beklendiği üzere yeterli düzeyde ya da doğru düşünmediği anlamına gelir.

Bu konuyu incelerken "akıl" üzerinde de kısa bir inceleme yapma gereğini duydum. (Kimileri bunu Öz Türkçe söyleme çabasıyla ille de "us" diyor ama bu kitabın ilk bölümünü okumuşsanız orada benim "akıllı" ile "uslu" arasında nasıl bir fark gözettiğimi görmüşsünüzdür. Bu nedenle bence özgün ve kişiye özgü olan "akıl"dır; "us" ise başkalarının aklıdır!)

Bir genel tanıma göre akıl, insanın düşünme, anlama ve kavrama gücüdür. Birtakım ilkelere uyarak düşünmek ve bundan bir sonuç çıkarmak yeteneği olarak da tanımlanır.

Daha önce değinmiş oldum üzere; bunu "zekâ" ile karıştırmamaya dikkat etmek gerekir. Çünkü zekâ, pek kısa olarak, aklı kullanabilme yetisidir.

Kimi zaman birisine "akıllı", bir başkasına "akılsız" deriz. Aslında birinin aklını iyi kullandığını, diğerinin kullanamadığını söylemek isteriz.

Zekâ düzeyi yüksek olan, bu nedenle "zeki" olduğunu söylediğimiz bir kişi aklını iyi kullanmamakta olabilir ama isterse iyi kullanma olanağına sahiptir. Zekâ düzeyi düşük olan, bu nedenle kimi zaman "ahmak", tutum ve davranışları dengesiz ya da tutarsız ise "deli" dediğimiz bir kişi ise, aklını ancak belli bir ölçüde kullanabilmektedir.

Tüm bunlardan, "Düşünebilmek için zeki olmak gerekir." diye bir sonuç çıkarmak yanlış olur. Ancak "Zekâ düzeyi yüksek olan bir kişi, o düzeyde olmayan kişilere oranla aklını daha iyi kullanabilir. Aklını daha iyi kullanabilen bir kişi de daha iyi düşünebilir." diyebiliriz.

***

Bir insanın, hiçbir etki, baskı ve koşullandırma altında olmadan, salt kendi istem ve buyrultusuyla serbestçe düşünebilmesine, değerlendirme, oranlama ve karşılaştırmalar yaparak kendi görüş ve yargılarını oluşturabilmesine **"düşünme özgürlüğü"** deniyor. Eş anlam taşımak üzere "özgürce düşünme olanağı" ya da "özgür düşünce oluşturma yeteneği" gibi terimler de kullanılabilir.

Düşünme özgürlüğü teriminin eş anlam seçeneklerinden biri olan "özgür düşünce oluşturma yeteneği" terimini biraz açarsak, şöyle bir sonuca varabiliriz: "Düşünme özgürlüğünü verimli bir biçimde kullanan insan özgür düşüncesini oluşturur."

Bu aşamaya geldiğimde Rahmi'nin niçin "özgür düşünce" kavramı üzerinde böylesine özenle durduğunu anladım.

Kişinin, düşünme özgürlüğü ile yaptığı düşünsel üretime "özgür düşünce" denebilir. Özgür düşünceyi "her türlü dogmadan, ön yargı ve kanıksanmış görüşlerden arınmış bir düşünce" olarak tanımlama olanağımız da var.

Özgür düşünce kavramını tanımlamaya girişirken, ister istemez bundan önce tanımlanması gereken kavramlar kullandığımı fark ettim.

Rahmi, tartışmalarımızda önce kavramlar ve tanımlar üzerinde uyuşmamız gerektiğini söylerdi. Öyle yapmazsak, birbirimizi anlamakta güçlük çekip zaman yitireceğimizi belirtirdi.

Onu dinleyerek, şu kullandığım diğer kavramlar üzerinde biraz durmak isterim.

Dogma: Her türlü eleştirinin üstünde tutulan, doğruluğu tartışmasız olarak kabul edilen, kesin ve değişmez sayılan bir görüş ya da düşüncedir. Hiçbir inceleme ya da araştırma yapmaksızın, akıl süzgecinden geçirme zahmetine katlanmaksızın, karşıt görüş ya da olasılıkların hiçbirini göz önüne almadan, olduğunca kabul edilip inanılmasını gerektirir.

Batıl (boş inanç): Gerçek ile ilgisi bulunmayan, bilimsel kuramlar ve birikimlerle açıklaması yapılamayan, dolayısıyla bir "neden-sonuç" türünde bir ilişki içermekte olsa bile açıklamasının gösterilemediği, salt akıl kullanılarak düşünüldüğünde de kabul edilemeyecek, belki eskiden kalma bir deneyime dayanan bir takıntı ya da saplantıdır.

Ön yargı: Yeterince bilgi edinilmeden, yalnızca belirli olaylara bakılarak ya da görüntülere ve başkalarınca anlatılanlara dayanılarak oluşturulan kanıdır.

Sözlüklerden bu tanımları çıkardıktan sonra bir de **"gerçek"** kavramının üzerinde durmanın gereğini duydum.

Fakat o konuya girince bununla başa çıkamayacağımı, destek alarak çok daha geniş bir araştırma yapmam gerektiğini anladım.

Bununla birlikte hiç olmazsa bir kısa tanım verebileceğimi düşündüm.

Gerçek: Bir nesne, bir nitelik, bir durum ya da bir olgu olarak somut bir şekilde var olan.

Gerçek böyle tanımlanıyordu ama görebildiğim kadarıyla işin içine **"doğru"** diye bir kavram giriyor, bu ikisi sık sık birbirine karıştırılıyordu. Çok dikkat etmeli, "gerçek" ile "doğru" kavramlarını birbirinden ayırt etmek gerekliydi. *"İyisi mi, bunu incelemeyi sonraya bırakayım."* diye düşündüm.

***

Bir insanın düşünme etkinliği sonucunda ürettiğini (özgür düşüncesini) serbestçe söyleyebilmesi, bunları yazarak ve çizerek ya da başka yollarla diğer insanlara da bildirebilmesine **düşünce özgürlüğü** deniyor. Demek oluyor ki, düşünce özgürlüğü, bireyin özgür düşüncesi ile toplumsal bir ortamda beliren **"söz özgürlüğü"**nün birleşiminden oluşuyor.

Düşünme özgürlüğü ya da özgür düşünce, kişisel ya da bireye özgü bir olgu. Buna karşılık, düşünce özgürlüğü toplumsal ortama özgü…

"Acaba söz özgürlüğü yerine konuşma özgürlüğü terimini kullanabilir miyiz?" diye düşündüm. Araştırınca, şöyle bir yanıt buldum:

Konuşma özgürlüğü, belli bir ortamda kişinin düşüncelerini söyleyebilmesi, bunları yalnızca "sözlü" olarak iletilebilmesidir.

Söz özgürlüğü ise çok daha geniş bir anlamda kullanılabilir çünkü özgürce konuşmanın yanı sıra düşüncelerin herhangi bir yayın organı aracılığıyla aktarılabilmesini de içerir. Bu amaçla basın ve yayın organları açısından, -daha dar bir kapsamda geçerli olmak üzere- "basın özgürlüğü" ve "yayın özgürlüğü" gibi terimlerin de kullanıldığını görüyoruz.

Öte yandan pek kullanılmasa da "tartışma özgürlüğü" diye bir kavramdan da söz edilebileceğini gördüm.

Buradaki "tartışma" sözcüğü ağız dalaşı (münakaşa) anlamına değil, yer yer birbirine karşıt ya da birbirleriyle çelişen özgür düşünceleri ve değerlendirmeleri karşılıklı olarak savunma (münazara) anlamına gelir. Buna bir de "eleştiri özgürlüğü" diye bir terim daha ekleyebiliriz.

Elbette özgür bir toplumda olması gerektiği gibi düşünce özgürlüğü varsa, tartışma özgürlüğü ya da şu eleştirme özgürlüğü gibi terimlerin kullanılmasına gerek kalmaz. Fakat toplumdaki düşünce özgürlüğü yanlı ise yani kimilerine bu özgürlük tanınırken kimileri bu haklarından yoksun tutuluyorsa, o toplumda böyle bir özgürlüğün varlığından söz edilemez.

Düşünme Olanağı

Tarih boyunca her insanın düşünmede özgür olduğu, hiçbir gücün bunu engelleyemeyeceği söylenmiş, «İnsan, doğal olarak, istediğini düşünmekten, düşüncelerini açığa vurmadığı sürece alıkonulamaz.» denmiştir.

Acaba gerçekten de öyle mi?.. Aslında bu görüşte düşünme özgürlüğünün etkilenebileceği hatta sınırlandırılabileceği, açıkça olmasa da dilin arkasında saklı olarak belirtiliyor. Eğer kişinin açıklayacağı düşünceler birtakım kimselerce beğenilmez ya da uygun görülmezse, onun bundan böyle istediğini istediği gibi düşünmesine engel olunabileceği sezdiriliyor.

Elbette bu amaçla güç kullanılması söz konusu olacaktır. Bu güç bir yasaklama ya da "kaba güç" olabileceği gibi, **"beyin yıkama"** denilen türde de olabilir. Yasalar ya da töreler de kullanılabilir.

Her uygulamada da, düşünme özgürlüğünün sınırsız ve sonsuz olamayacağı öngörülmektedir.

Düşünme özgürlüğünü kısıtlamak ile ortadan kaldırmak arasında fark yoktur. Bu yalnızca "politik" olarak nitelenebilecek bir sözcük oyunudur. Biri diğerinden daha yumuşaktır. Kurallara ve koşullara uyulduğu sürece serbestlik tanındığı gibi bir izlenim vermektedir.

Ancak burada göz ardı edilmekte olan çok önemli bir nokta var: Bir insana belli kalıplara uyarsa ya da belli sınırları aşmayacak olursa düşünmede özgürlük tanımak, açıkça aslında düşünme özgürlüğünün olmaması demektir.

Bu görüşü "düşüncelerin açığa vurulması" konusunu yani "söz özgürlüğü" aşamasını bir yana bırakarak değerlendirirsek, durum biraz farklılaşır. Bu durumda bu görüş ile insanın bedenindeki düşünce üretim organının (basit anatomik bilgi uyarınca beyin etkinliğinin, halk ağzındaki deyimiyle "kafasını çalıştırması"nın) dıştan etkilenemeyeceği öngörülmektedir.

Oysa işin aslına bakacak olursak, bu görüşün hiç de doğru olmadığını görürüz. Çünkü insanın beynini fiziksel nitelikli dış etkilere karşı çok iyi koruyan kafatası, onu tinsel etkilere karşı koruyabilmek bakımından hiçbir işe yaramaz. Dışarıdan insanın beyninin içine hiç dokunmadan girebilmek olanağı vardır. Üstelik bu, ne bir varsayım, ne bir fantezi ne de "bilim kurgu" tarzında bir uydurmacadır.

***

Düşünme özgürlüğünü sınırlayan, kişiyi önceden saptanmış belli bir tarzda düşünmek doğrultusuna yönelten ya da tersine yönelmesini engelleyen olgular vardır. Bunların başında insanın "imgeleme yeteneği" gelir. Bu yetenek "zekâ" ile doğrudan bağlantılıdır.

Kimilerine göre zekâ doğuştan gelmedir; kimilerine göre ise toplumsal ortamda oluşur.

Doğuştan gelme olduğunu ileri sürenlere göre, bunda kalıtımsal (genetik) etkilenme de söz konusudur. Hayvanlarda bile sınırlı da olsa bir zekâ belirtisi görülebilmesi bunun bir kanıtı olarak gösterilir. «Öyle olmasaydı, daha doğuştan ileri ya da geri zekâlı çocuklardan söz edilemezdi.» denir.

Zekânın toplumsal ortamda oluştuğunu savunanlar ise ilkel zekâ düzeyinin biyolojik yapıya bağlı olduğunu yadsımaz ama şunu ekler: «Eğer zekâ tümüyle doğuştan gelme olup toplumdan hiç etkilenmeseydi, doğuşta hangi düzeyde idiyse hep o düzeyde kalır, toplumsal ortamda gelişmesi hiçbir zaman söz konusu olamazdı.»

Her durumda zekâ zamanla ya da dış etkenlerle değişebilir. Yitirilmez ama gelişme gösterebilir. İnsanın aklını kullanmasını, bilincini artırmasını sağlar.

"İmgeleme" (tahayyül) olgusu da insanın zekâ düzeyine bağlıdır. İnsanın, bir şeyin imgesini (hayalini) zihninde canlandırabilmesi, bir nesneyi görmeksizin tasarımlaması için yeterince zeki olması gerekir. Fakat imgeleme yeteneğinin gerektiğince kullanılamaması, kişinin zekâ düzeyinin düşüklüğünü göstermez. Bu ilişki dönüşümlü değildir. Zekâ imgeleme yeteneğini etkiler ama imgeleme yeteneği zekâyı etkileyemez. Bu yeteneği gerektiğince kullanamayan bir kişinin düşünme özgürlüğü ise kendiliğinden sınırlı kalır.

Bilgi ve deneyim de düşünme özgürlüğünü etkiler. Ancak bu etki doğrudan düşünme özgürlüğü ve özgür düşünce üretimine ilişkin değildir. Bunun kullanılabilmesi ile bağlantılıdır.

İnsan, bilgilerini ve deneyimlerini artırdıkça düşünme özgürlüğünü çok daha iyi kullanabilir, düşüncelerini giderek daha çok özgürleştirme olanağını elde eder.

Ancak bilgi ve deneyimi pek az olan bir kimsenin, sırf bundan ötürü düşünme özgürlüğünün sınırlı kaldığı söylenemez; olsa olsa bu özgürlüğü verimli bir düzeyde kullanamadığı söylenebilir.

İnançların, sevginin, saygının, tutkuların, hırsların, korku ve heyecan gibi duyguların ise düşünme özgürlüğü üzerinde kısıtlayıcı, yönlendirici, düşünme etkinliğinin başka bir doğrultuya yönelmesini engelleyici etkileri vardır.

Kişi kendisini bu tür etkileme ve koşullandırmalardan kurtarabilirse, düşünmek ya da düşünmemek, düşünürse dilediğini düşünmek olanağını elde eder.

Bu kurtuluş, hiçbir inancı olmamak, hiç kimseyi ve hiçbir şeyi sevmemek, hiç kimseye ya da kuruma saygı göstermemek, hiçbir tutkusu bulunmamak, hiçbir şeye hırsla sarılmamak, hiçbir şeyden korkmamak, heyecan duymamak demek değildir. Sadece bunların bilincine varıp imgeleme yeteneğini bağımsızlaştırmak anlamına gelir.

Çünkü bu tür etkenlerin ve bunların etkilerinin bilincine varmayan bir kişinin imgeleme yeteneği koşullanır ya da sınırlandırılır.

Nitekim işte düşünebilme olanağının kısıtlanması, bir diğer deyişle düşünme özgürlüğünün kaldırılması budur.

***

Bunları derleyip toparladıktan sonra kendi kendime *"Acaba özgür düşünce ya da düşünme özgürlüğünü kişi mi edinir, yoksa bunu ona başkaları mı sağlar?"* diye sordum. Buna verilecek yanıtın hayli tartışmalı olacağı, konuya hangi açıdan bakılırsa yanıtın ona göre verileceği kanısına vardım.

Düşünme özgürlüğü yaradılıştan gelmeyse, ne edinilir ne de verilir çünkü zaten vardır. Fakat imgeleme yeteneğinin gelişmesinin engellenişi ile başkalarınca kısıtlanabilir. Eğer yaradılıştan var olmayıp da toplumsal ortamda oluşuyorsa, kişiyi etkileyebilecek olanların *"düşünme özgürlüğü hakkı"* diye bir şey oluşturmaları durumu belirir. Bu durumda, her ne kadar düşünme özgürlüğü bireye özgü ise de bunun denetimi toplumun ya da başkalarının elinde demektir.

Düşünme özgürlüğü edilgin (pasif) bir olgudur. Özgür düşünce böyle kaldıkça, etkin (aktif) duruma geçirilmedikçe işe yaramaz.

Bu nedenle, imgeleme yeteneği gelişmiş bir insanın aynı zamanda düşünebilme olanağına da sahip olması, özgürce düşünebilmesi yeterli değildir. Düşüncelerini başkalarına aktarmasına engel olunursa yani ona düşünce özgürlüğü fırsatı tanınmazsa, düşünme özgürlüğünün de bir değeri kalmaz. Çünkü "değer" kavramı toplum içinde geçerlidir.

Toplumda kendi başına düşünme özgürlüğüne sahip olmak kişiyi hoşnut edemez hatta düşüncelerini kendine saklamak zorunda kalacağı için ona acı verebilir, onu mutsuzluğa sürükleyebilir.

***

Voltaire'e sadece saygı duymakla kalmadım, ona hak verdim.

Kişinin kendine özgü tuttuğu, kimseye söylemediği, kimseyle paylaşmadığı düşüncelerinin toplumda hiçbir etkisi olmaz; bu hiç kimseye yarar sağlamaz.

Toplumda yerleşmiş genel değer yargıları uyarınca, üretilen özgür düşüncelerin bazısı "iyi ve yararlı", bazısı "kötü ve zararlı" bulunabilir.

Ancak "kötü" denilen görülmedikçe "iyi", "zararlı" denilen görülmedikçe de "yararlı" olan betimlenemez.

Bu nedenle, iyi ve yararlı düşüncelerin topluma mal edilip evrimine katkı sağlaması, kötü ve zararlı olarak nitelenen düşüncelerin de varlığına bağlıdır. Herkes düşüncelerini kendine saklarsa, topluma ne iyi ne kötü, ne yararlı ne de zararlı düşünce yansır.

Yeni düşüncelerin yeşermediği bir toplum, hiçbir değişim gösteremeyeceği için olduğu yerde çakılı kalır. Avrupa'nın Ortaçağ boyunca karanlık bir dönem geçirmiş olmasının temel nedenlerinden biri de budur.

Düşüncelerin Kişiye Özgü Kalması

Bir kimsenin düşündükleri, çevresindeki insanların yaşayış, davranış ve anlayışlarına düzen veren törelere, geleneklere, onların alışkanlıklarına, yasalara ilişkin eleştiriler içerebilir. Toplumu eleştiren düşüncelerin gelişmesi, özgür düşünce üreten kişinin, çevresindekilerin öteden beri "doğru" diye benimsemiş olduğu ilkelere karşı çıkmasına hatta bunları yadsımasına yol açabilir.

Kişi, insancı (hümanist) bir eğilime sahipse, yakınında olanların yaşam tarzı ve koşullarından daha iyisinin bulunabileceğini tasarlamaya girişir. O zaman düşüncelerini açıklaması zorlaşır. Çünkü toplum eleştirilmekten hoşlanmaz.

Oysa toplumun yaşam tarzındaki yanılgıların giderilebilmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi için ortaya buna ilişkin yeni öneriler konması gerekir. Buna olanak yoksa, üretilen özgür düşünceler bir mağaranın kuytu derinliklerinde yakılmış bir mum gibi kalır, kendine aydınlatacağı çevre bulamaz.

Gerek düşünme özgürlüğünün gerekse bunun sınırsız kullanımıyla üretilen özgür düşüncenin verimli olup işe yaraması için, herkes düşündüklerini başkalarına da aktarabilmeli yani etkinliğe (eyleme) geçirmelidir. Bu ise özgür düşüncelerin toplumsal bakımdan kendi başlarına yetersiz kaldığını, "düşünce özgürlüğü" ile bütünlenmesi gerektiğini ortaya koyar.

Düşünceleri Topluma Aktarmak

Bu aşamaya geldiğimde, bunları Rahmi ile de paylaşma gereğini duydum.

Rahmi yaptığım değerlendirmelerin çoğuna katıldı katılmasına ama karşı çıktığı noktalar da oldu. «Gerçi biraz ayrıntıya girmişsin ama iyi gidiyorsun. Devam et. Artık düşünce özgürlüğüne gel. Onu da incele. Sonra yine görüşelim.» dedi.

Dediğini yaptığımda, tarih boyunca toplumların hep düşünce özgürlüğüne karşı çıktığı izlenimine kapıldım. Az kalsın bunu toplum yapısının genellikle "tutucu" oluşuna bağlayacaktım. Oysa baktım ki, toplum aslında düşünce özgürlüğüne karşı çıkmıyor; karşı çıkmaya yöneltiliyor.

Öteden beri insana hep ne isterlerse düşünmekte özgür olduğu söylenmiş. Bu kadarla da kalınmayıp uygar ülkelerin yasalarında kişinin düşündüklerini dile getirmekte hatta yaymakta özgür olduğu da belirtilmiş.

Fakat düşünce özgürlüğü çoğu kez yeni görüşler, değişik öneriler getirmiş. Bunlar da o zamana kadar toplumda kökleşmiş inançları, gelenekleri, töreleri ve alışkanlıkları sarsmaya, çıkarları zedelemeye yönelmiş.

Bu ise hiç de hoş görülmemiş. Faturası da düşünce özgürlüğüne çıkarılmış. Dolayısıyla düşünce özgürlüğü bazı zaman bilinçli bazı zaman bilinçsiz, çoğu kez ise güdümlü olarak tepkiyle karşılanmış.

Tepkinin kendiliğinden oluşmadığı, "güdümlü" olduğu dikkatimi çekti. Bunun neden böyle olduğunu araştırmak gereğini duydum.

***

Her ne kadar düşünme etkinliği insanda doğuştan gelme, insanın biyolojik yapısından kaynaklanan bir olgu ise de insanın düşünce üretim organı doğası bakımından tembeldir.

Biyolojik olarak insanın "düşünce üretim organı" sadece beyin değil ama kolay anlaşılması için buna kısaca "beyin" demeyi yeğliyorum.

Beyin, herhangi bir sorun çözme işlemiyle karşılaştığında, gerek bunun anlaşılması gerekse çözümün bulunmasında en kolay yolu tutmaya yönelir. Bu yol, kimi zaman pek uzun ve dolaylı, kimi zaman en kısa ve direkt ama hep en kolay olanıdır. Çünkü beyin zorluktan hoşlanmaz.

Zorluktan hoşlanmayan, hep kolay olanı yeğleyen ya da seçen beyin, hep aynı işlemleri yapar. Kendini otomatiğe bağlar; tembelleşir. Kimilerinin beyni bu "tembellik olgusu" nedeniyle az, kimilerininki ise bu tembelliği edinememiş ya da aşmış olduğu için çok çalışır.

Beyin tembelliğinin ne çok ne az, "normal" denebilecek bir düzeyde olduğu sıradan bir insanın düşünce evreni, sorup araştırmaksızın kabul ettiği, sonra da terk etmemecesine sımsıkı sarıldığı birtakım inançlarla doludur.

Dolayısıyla "sıradan bir insan", kendi düşünce evreninin iyice alışmış olduğu, hiç de yakınmadığı hatta doğru bulduğu düzenini alt üst edebilecek her şeye karşı düşman kesilir. Körü körüne bağlandığı inançlardan bazısıyla kaynaşamayacak her düşünce, kafa yapısına değişik bir düzen vermesini gerektirir. Böyle bir şeyi yapabilmek ona zor gelir çünkü büyük ölçüde beyin gücü harcama sıkıntısına katlanmayı gerektirir. Nedeni araştırılmadan kabul edilen düşünceleri korumak ise çok daha kolaydır.

Böylece, sıradan bir insan, yerleşmiş inançları ve alışkanlıkları olduğu gibi koruma güdüsünü edinir.

Düşünme tembelliğinden doğan koruma güdüsü, korku ile karışınca nefrete dönüşür. Süregelmiş inançların yapısında herhangi bir değişiklik yapılacak olursa, toplum düzeninin temelinden sarsılacağı endişesi doğar.

Bu endişe, ulus çapındaki bir toplum içinde yaygınlaşınca devleti de etkiler. Giderek tutucu bir doktrinin oluşmasına ya da önceden bir başka yerde oluşmuş böyle bir doktrine yönelmeye yol açar.

Eskiden devletin bu konudaki işleviyle bağlantılı olmak üzere şöyle bir kanı varmış*: "Devlet, yönetmek, güvenliklerini gözetip gereksinmelerini karşılamakla sorumlu olduğu ulusu oluşturan insanların refah ve mutluluklarını, ancak onların yaygın olan inançlarını, törelerini, geleneklerini, anlayış tarzı ve düşünce yöntemlerini korumak suretiyle sağlayabilir."*

Yüzyıllar boyunca toplumlarda bu yanılgılı kanı sürmüş. Ancak pek yakın geçmişimizde bunun yanlış olduğu anlaşılmış.

Günümüzde, yalnızca bilim ve teknikte ilerlemekle kalmayıp sosyal yapı bakımından da gelişmiş ülkelerde, devlet bu tutumu terk etmiştir.

Üstelik devlet, kendi işleviyle insanların inanç, töre, gelenek ve düşünüş tarzlarının karıştırılmaması gerektiğini kavramıştır.

Buna **"laiklik"** denir. Bu yüzden de düşünce özgürlüğüne karşı olanlar bu terimden hiç hoşlanmaz.

Olanı olduğu gibi koruma eğilimiyle bunun sonucunda ortaya çıkan tutucu doktrin ya dinsel ya da boş inançlarla beslenir; çoğu zaman her ikisiyle birden güçlendirilir. Toplumsal yapının tüm gelenek ve törelerinin bu tür inançlarla sımsıkı ilişkileri olduğu, bu olgunun "tanrısal kanatlar" altında korunduğu ileri sürülür. Bu görüşün tartışmasız bir biçimde kabul ettirilmesine çalışılır. Böylece **dogma** oluşturulur.

Toplumun dogmayı benimsemesi sağlandıktan sonra, artık sosyal düzen ile ilgili herhangi bir eleştiri, doğrudan "dine ve inanca karşı saygısızlık" olarak nitelenir. Hele dinsel inancın gereği olduğu söylenen uygulamadaki yöntemler (tapınma tarzı) ve dinsel kurumların tutumları eleştiriliyorsa, yapılan iş "doğaüstü güçlere karşı düpedüz meydan okumak" sayılır. Bir kez bunu yapan ve böyle yaptığı ortaya konularak toplum düzenini bozmakla suçlanan bir kişi, bundan sonra her ne yaparsa yapsın, halk deyimiyle "ağzıyla kuş tutsa" bile artık sözü ve görüşleri dinlenmez olur.

Böylece **bağnazlık** (taassup) oluşur, gelişir ve yerleşir.

Herhangi bir tutucu doktrinin etkin olup "tek geçerli" sayıldığı yerlerde yeni düşünceler kötü ve tehlikeli görülür. Bireysel ama kabul edilmiş ilkelerin temeli ve nedeni hakkında birtakım "uygunsuz sorular" (!) soran her insan, özgür düşüncesini aktardığı ve başkalarını da etkileyip onları da düşünmeye yöneltebileceği için açıkça "topluma zararlı bir kişi" olarak görülür ve gösterilir.

Yeni düşüncelere, özellikle evrimsel bir nitelik taşıyanlara karşı düşmanca tavır takınılmasına yol açan bu tutumun başarısı, "toplumun ileri gelenleri" olarak nitelenen kişilerce benimsenmesine bağlıdır.

Bu aşamada, işin içine saf ve temiz duygularla düşüncelerden çok bireysel ya da zümresel çıkarlar karışır.

Kendi çıkarları yerleşmiş düzenin korunmasına ve ona destek olan durağan düşüncelerin sürdürülmesine bağlı olanlar, bunu sağlayabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapar. Çoğu insanın karakterindeki üstünlük ve egemenlik tutkusu bunu kolaylaştırır. Topluma yeni düşünceler getirmeye kalkışanların karşısına "kaba güç" ile çıkarlar.

Artık akılcı karşı görüşler ileri sürerek tartışmak, doğruların bulunmasına çalışmak söz konusu bile değildir. Dogmalar her şeyin üstünde tutulmaktadır. Akıl tutsak edilir. Özgür düşünce yasaklanır.

Böylece, devlet bir teokratik ya da otokratik düzen yörüngesine oturtulur.

***

Düşünce özgürlüğüne karşı takınılan olumsuz tutumun, gelişim içindeki toplumlardaki değişim hızını kesen en önemli etken olduğunu anlamıştım. Bu tutumun bazı toplumlarda bu kadarla da kalmayıp bilginin gelişmesine, özellikle bilimsel ilerlemeye engel olduğunu gördüm.

Çağımızda ise kendi çıkarlarını tutuculukta bulan güçler, artık evrimsel düşüncelerin gelişip yaygınlaşmasını engelleme olanağını yitirdi. Buna karşın köstekleyici etkileri sürüyor. Herhangi bir yeni düşüncenin can sıkıcı, rahat kaçırıcı hatta tehlikeli olduğuna kanmış insanlar, ne yazık ki günümüzde bile birçok toplumda çoğunluğu oluşturuyor.

Düşünce özgürlüğünden yana olduklarını söylemelerine karşın bunu sözde bırakan, aslında toplumda bu özgürlüğü kendi istemleri doğrultusunda sınırlama eğiliminde olanlar var.

Bu eğilimin, daha çok bir yandan insan topluluklarını yönetenler ile diğer yandan yöneticileri etkileyebilecek bir baskı yapma olanağı bulunan kişi ve kurumların bir özelliği olduğu görülüyor.

Yönetim sorumluluğunu üstlenmiş olanların yani ilgili devlet organlarında belirli yetkilerle çalışan görevlilerin, bu bağlamda karşı karşıya geldikleri çok önemli bir sorun ortaya çıkıyor.

Devlet görevlilerinin, topluma zararlı olabilecek eylemleri engelleyip bu gibi girişimlerde bulunanların gerektiğince cezalandırılmasını sağlamaları, böylece toplumsal düzeni korumaları gerekir.

Ancak genellikle bu kişiler, tehlikeli olarak nitelendirdikleri ya da öyle olduğuna inandırıldıkları düşüncelerin yayılmasını önlemeyi de üstlerine düşen bir görev olarak alıyor. Onlara göre, bir kimsenin toplumun görüş ve inanışlarına aykırı düşünceleri yayması, başkasının malını çalmasından çok daha zararlı...

Bu tutum "yetkiyi kötüye kullanmak", "yasayı öznel görüş ve anlayışlara göre yorumlayarak uygulamak" ile özdeştir. Toplum içinde eline herhangi bir yetki geçirmiş olan, bireysel tutkularını doyuma ulaştırabilmek için yanıp tutuşan, aslında zavallı birtakım görevliler, kendi görüş ve eğilimlerini sanki yasa gereğiymiş gibi uygulamaya girişiyor.

***

Yıllar önce şimdi kim olduğunu hatırlayamadığım İzmirli bir dostum bana bu konuyla bağlantılı, gerçek olduğunu söylediği bir olay anlatmıştı.

"Bir bahar akşamı Kültürpark'ta devriye görevi yapan yaşlıca bir polis memuru, ağaçların altında kuytuca bir köşede birbirlerine sarılmış öpüşen iki genç görmüş. Onları rahatsız etmemeye özen gösterip uzaklaşmış.

Devriye görevini bitirdikten sonra karakola geldiğinde, o iki genci orada bulmuş. Çünkü henüz görev dışı olup karakola gelirken parktan geçen genç bir polis, onları uygunsuz durumda oldukları gerekçesiyle yakalayıp karakola getirmiş."

Bu olayda her iki polisin de yasanın gereği her ne ise ona göre değil, kendi öznel değer yargıları uyarınca davranmış oldukları görülüyor. Olayın sonrası bilinse, herhalde onun da öyle olacağı görülecekti.

Protagoras

Devlet yönetimini elinde tutanlar ile geniş halk kitlelerini etkileme olanağı bulunan sınıfların, düşünce özgürlüğünü sınırlama çabalarına hatta çaba olarak da kalmayıp eyleme dönüşmesine, bu özgürlüğün tarih boyunca en yüksek düzeyde olduğu söylenen Antik Yunan uygarlıklarında bile zaman zaman rastlandığını gördüm.

Bu bağlamda Ege Denizi'nin doğusu ile batısı arasında da önemli fark var. Doğudaki tolerans batıda yok!

Genel olarak Antik Yunan düşünürlerinin, tarihte düşünme ve tartışma özgürlüğünün öncüleri olduğu söylenebilir. En azından Batı yani Avrupa uygarlığı açısından bu böyle benimsenir.

Özgür düşünce, ilk kez o çevrede söz özgürlüğü ile bağdaşarak bütünlenmiş… Düşünce özgürlüğü, Antikçağdaki hem bilimsel atılımların hem politik bakımdan kurumlaşmadaki deneyimlerin, akıl verilerini de gerektiğince ve iyi kullanıp değerlendirmenin, felsefe çalışmaları ile gerçeklerin araştırılmasının temeli olmuş… Görsel sanatlar ve edebiyat alanlarındaki gelişimi de bir bakıma bu uygarlık sağlamış.

Anadolu kıyılarında İyon uygarlığı, özellikle M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda, özgür düşüncenin beşiği olmuş; çok daha sonra Batı Avrupa'da gelişme gösteren bilim ve felsefenin temelini atmış. Tarihte doğu ve batı arasında bir köprü oluşturan Atina ve Roma uygarlıkları, görkemlerini, aslında İyonya'da doğmuş olan özgür düşünceye borçlu.

İyon Sütun stilinin başlığı:

Özgür düşünce akımının Antik Yunan'da böylesine gelişmiş olmasının önemli bir nedeni var: Bu ülkede, doğudaki olgunun tersine, görevlerinin kutsallığını tanrılardan aldığını ileri süren bir "rahipler sınıfı" yok. Gerçi tapınaklarda çalışan rahipler var ama bu kişiler kendi çıkarları için toplum üzerinde baskı kurabilen bir "kast" biçiminde örgütlenememiş.

Antik Yunan'da din aslında çok önemli ama devletten, bilimden, sanattan, felsefeden, özellikle insanın güncel yaşayışından ayrı tutulmuş. Yüzyıllarca sonra savaşı verilen laikliğin orada doğmuş olduğu görülüyor.

Buna karşın Atina'da özgür düşüncenin önde gelenlerinden birçoğunun, ya ülkeden kaçıp İyonya'ya sığınmak zorunda kaldığı ya da yargılanarak cezalandırıldığı görülüyor. Protagoras'ın kitabının yakılması, Sokrates'in idam edilmesi bu olayların birçok örneğinden en sık sözü edilmiş olanları…

Atina'da yargılanmış olan düşünürlerin çoğu "kutsal şeylere dil uzatmak" ile suçlanmışsa da çoğu kez bu tolerans noksanı görünümünün perde arkasında politik nedenler ve birtakım başka emellerden kaynaklanan kışkırtmalar yer almış…

Sokrates'in öyküsünü bilmeyen yoktur. Peki ya Protagoras?

Antik Yunan'ın bir geleneği uyarınca, Protagoras, yazmış olduğu kitabı kendinden önce bir yazar-düşünür olarak onaylanmış Euripides'in evinde okumuş. Elbette ülkenin ileri gelen konukları da varmış bu okumada…

Bu okumanın ertesinde suçlanan Protagoras'ın, kitabının yakılmasına karar verilmiş. O tarihte geçerli olan bir cezalandırma yöntemi bu… Kişinin üretmiş olduğu onca düşünce, vermiş olduğu onca emek, birkaç dakika içinde yok ediliveriyor; öldürülse ve bu acıyı çekmese daha iyi…

Protagoras'ın yargı kararı ile yakılmış olan kitabında neler yazılmış olduğu bilinmiyor. Ancak bu kitabın ilk sayfasının bir bölümü yanmadan kalmış ve günümüze kadar saklanabilmiş. Şöyle bir söz ediyor:

"Tanrıların ne var ne de yok olduklarını söyleyebiliriz. Bu konudaki bilgimiz öylesine az ki..."

Hıristiyanların Tutumu

Roma'da cumhuriyetin son demleriyle imparatorluğun ilk aşamalarında, düşünce özgürlüğü üzerinde hiç baskı kurulmamış. Hristiyanlık devletin resmî dini olana dek, tüm dinlere ve tüm düşüncelere tolerans göstermek, Roma'nın iç politikasının genel kurallarından biri olmuş.

İsa'nın çarmıha gerdirilmesi kesinlikle dinsel değil, tümüyle politik bir olay… Ancak özellikle 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığa karşı yürütülmüş şiddet eylemleri, aynı toleransın "vicdan özgürlüğü" alanında geçerli tutulmadığını gösteriyor.

Hristiyanlara göre, 325 yılında İmparator Konstantin'in bu dini kabul edişiyle birlikte düşünce tarihinde yeni bir devir açılmıştır. Daha önce Hristiyanlara karşı uygulanan şiddet eylemlerinin, bu kez de Hristiyan olmayanları, özellikle İran kökenli Mitra dini inançlılarını hedef almış olduğunu biliyoruz.

Avrupa'da Hristiyanlık yaygınlaşıp devlet gücüne dayandığı zaman, dinsel inançların zorla kabul ettirilemeyeceği görüşü terk edilmiştir. "İnsanların evrenin gerçeklerine ilişkin düşüncelerini birbirleriyle çelişkileri olmayan tam bir birlik ve bütünlük içinde toplamak" diye bir uydurma amaç gösterisi altında, devletlerin egemen yönetici güçlerinin de benimsediği bir baskı politikasının uygulanmasına girişilmiştir.

Erdem sahibi olsalar bile sadece din bakımından yanlış sayılan davranışları nedeniyle Avrupa'da "Tanrı'nın düşmanı" ilân edilen kişilerin ortadan kaldırılması âdeta bir "kutsal görev" haline getirilmiştir. Toplumlara, tümü dinsel dogmalar üzerine oturtulmuş yeni töre ve gelenekler zorla benimsettirilmiş, bunlar "Tanrı buyruğu" denilerek kutsal sayılmıştır.

Artık Avrupa'da "düşünce özgürlüğü" ve "vicdan özgürlüğü" diye iki ayrı kavram yoktur. Bunlar sözüm ona bağdaştırılıp birleştirilmiştir ama bu arada toplumu oluşturan halk, büyük insan kitleleri, bu özgürlüklerin her ikisinden de yoksun tutulmuştur.

Özetle, 5. yüzyılda Avrupa'da feodal toplum düzeninin de oluşmasıyla birlikte başlayıp bin yıl kadar süren Ortaçağ boyunca akıl zincire vurulmuş, düşünce köle edilmiş, bilgi ise hemen hemen hiç ilerlemez olmuştur.

Tüm insanları boyunduruğa vurmak, zihinleri felç etmek, herkesin Roma Katolik Kilisesi'nin tartışılmaz otoritesine körü körüne boyun eğmesini sağlamak için, ortaya **Engizisyon** olarak anılan ünlü baskı ve kıyım sistemi çıkarılmıştır.

Aslında bu örgüt sadece dinsel suç işleyenleri yargılayacak bir kurul olarak tasarlanmış ama kısa süre içinde Avrupa ülkelerinin birçoğunda bir tür kolluk gücüne dönüşmüştür. Etkin olduğu yerlerde düşünce özgürlüğünü tümüyle kaldırmış, Rönesans'ın patlayışına dek büyük ölçüde bir kısıtlama ve sindirme eyleminin yürütülmesini sağlamıştır.

Engizisyonun gücü ve etken oluşu daha sonraki yüzyıllarda da sürmüştür. Uygulamalarının insanlık tarihinin yüz karası olan sayısız örnek var. Bunlardan biri de **Galileo Galilei**'nin başına gelenlerde belirginleşir.

Yaşının hayli ilerlemiş oluşundan ötürü idam edilemeyen bilgin, son günlerinde bir dostuna yazmış olduğu mektupta, aslında suç sayılamayacak sözler ederken, Kilise'nin tutumunu şöyle aktarmıştır:

«Kopernik'in tasarlamış olduğu sistemin batıl olduğundan, özellikle biz Katoliklerce hiç kuşku yoktur. Kutsal metinlerimizin hiçbir şekilde yadsınamaz ve çürütülemez otoritesiyle, o sistem iptal edilmiştir.»

Rönesans Geliyor

Rönesans, Avrupa'da Ortaçağ boyunca sürmüş karanlık ortamı sona erdirecek, tutsak edilmiş olan insan aklını kurtaracak olan düşünsel ve sosyal bir eylemdir. Klasik kültürün yeniden doğuşunu sağlamış bir akımdır; zaten o nedenle bu adla anılır. 13. yüzyılda İtalya'da başlamış, giderek yayılmış ve tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır.

Hristiyan dininde bu insancı (hümanist) akımdan etkilenerek gelişen yeniden biçimleme (reform) eylemlerinin düşünce özgürlüğüne önemli bir katkısı olduğu söylenemez.

Fakat Protestanlık olarak anılan yeni Hristiyan mezhebinin doğuşu, Katolik Kilisesi'nin on yüzyıldan beri koruduğu tartışılmaz ve saltık otoritesinin sarsılıp gücünü yitirmesine yol açmıştır.

Bu olgu, **Akılcılık** (Rasyonalizm) akımının gelişebilmesinde âdeta bir atlama taşı olmuştur. Öyle ki, 16. yüzyılın sonlarına doğru artık insan için "bedensel ölüm ötesi dünya" ile uğraşmak yerine, mutluluğu ve gerçeği bu dünyada ve şimdi aramaya karşı duyulan ilgi artmıştır.

Bu zihinsel ilerleme ile birlikte, gerek düşüncelere gerekse tutumlara karşı tolerans da genişlemiştir.

***

Akılcılık akımı, 17. ve 18. yüzyıllarda büyük gelişme gösterir. Katolik Kilisesi'nin aforozlu didinmelerine karşın, dinsel inançların uygulamaları da aklın egemenliği altına girmeye başlar.

Bu dönemde, düşünürler, yazarlar ve bilim adamları, akıl almaz dogmalara ve batıl saplantılara karşı sistemli bir savaşıma girişir.

Ardından gelen 19. yüzyıl, akılcılığın bilim ve insanlık uğruna peş peşe kazandığı utkulara sahne olur; çağdaş özgür düşüncenin temeli atılır.

Sokrates, düşünme ve tartışma özgürlüğünün değerini daha Antikçağda ortaya koymuştu. Aradan geçen neredeyse iki bin yılda insanlık, ne yazık ki Osmanlı'nın "Mehter Takımı" gibi bile ilerleyememişti.

Bu yetersizliği gideren **John Stuart Mill** olmuştur. Düşünce özgürlüğünün haklılığını bilimsel yöntemle, toplum üzerindeki ekonomik yararlarını da gerek kuramsal gerekse deneysel olarak ortaya koyarak kanıtlamıştır. Böylece düşünce özgürlüğünün, bir toplumun uygarca yaşayabilmesi, evrim doğrultusunda ilerlemesi için kaçınılmaz can damarlarından biri olduğu anlaşılmıştır.

İster istemez Namık Kemal'in şu dizelerini anımsadım:

"Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-i hürriyet;
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten."

Demek ki, insan beyni ne kadar tembel olursa olsun, düşünme etkinliğini sürdürmekten geri kalmıyor. Bu özgürlüğün kaba güç kullanılarak, gaddarlıkla yok edilebilmesi olanaksız. Böyle bir şeyin yapılabilmesi için insan bilincinin, insanın algılama yeteneğinin yok edilmesi gerekir. Bu ise toplumun varlığını zorunlu tutan insanın yaşam ortamının yok edilmesi demektir ve olacak şey değildir.

Ardından Atatürk'ün bir özdeyişini anımsadım:

"Fikirler cebr-ü şiddetle, top ve tüfekle asla yok edilemez."

İnsan, isterse en kestirme yolu seçmeye eğilimli olan beynini denetim altına alabilir. Onu kendi istemi uyarınca, öz buyrultusuna bağlayarak yönlendirip çalıştırabilir. Bilgileri daha iyi değerlendirerek, anlamaya, kavramaya çalışma olanağı vardır.

Gerek geniş halk kitlelerini bilgisizliklere ve batıl türden inançlara gömerek çıkarlarını korumaya çalışanlara gerekse insanları ancak kendilerinin belirttiği inançlara uyarak ve buna göre tapınmayı eksiksiz yerine getirerek hem bu dünyadaki mutluluğa hem öteki dünyadaki kurtuluşa yönelebileceklerine inandırmaya uğraşanlara karşı aklın açacağı savaş, her yerde, er ya da geç, düşünme özgürlüğünün zaferiyle sonuçlanır.

Bu görüş, "dinin ve inancın ortadan kalkacağı iddiası" gibi nitelenip yanlış yorumlanmamalıdır.

Burada konu "din ve inanç" değildir. Din ve inanç ile bağlantılı olabilen "vicdan özgürlüğü" konusu üzerinde ayrıca durmak gerekir. Buna karşın, burada din adamlarını ya da kendilerini dinsel otorite olarak gösterenleri ve bağnaz dinsel kurumları eleştirmek söz konusudur.

Bu eleştirinin açık bir gerekçesi vardır: Asıl görev ve ilgi alanlarının dışına çıkıp, yetki sınırlarını da aşarak hatta kötüye kullanarak insanların zihinlerini etkilemeye, akıllarını kullanmalarına engel olmaya girişmişlerdir. Toplumların yönetimine karışarak gelişme ve ilerlemeyi durdurmak istemiş, bunun için de her şeyden önce düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Yakın Dönemler

Konuya bireysel boyutta bakılacak olursa, özgür düşünce insanı belki dinsizliğe, daha doğrusu toplumunda benimsenmiş olan yaygın dine karşı çıkmaya yöneltebilir ama ille de inançsızlığa yöneltmez.

Din adamlarının ve dinsel kurumların oluşturduğu dogmalardan sıyrılmak demek, ancak onlara körü körüne inanıp bağlanmamak, aklı başkalarına tutsak etmemek demektir. Bu tutum "tanrı inancı"nı etkilemez ama bireyin inançlarını "bilinçli" olarak oluşturmasına olanak sağlar. Kişinin özgürlük hakkını kullanıp, sadece kendisini ilgilendiren, hiç kimsenin karışmaması gereken inançlarına sahip çıkması olanağı doğar.

Düşünce özgürlüğü bunu toplumda yaygınlaştırır. Sonunda inançların toplumsal birlikteliği olan "din" zayıflar. Eğer ortadan kalkacaksa da kalkar.

Fakat akıl ve bilim ile bunlardan doğan evrimsel gelişme öyle gerektirir de toplumda din ortadan kalkarsa, bu durum *"Tanrı inancının yitirilmiş olması"* demek değildir. Bu ancak kişilerin kendi inançlarına sahip çıkıp Tanrı ile aralarına giren "aracılar"ı saf dışı etmeleri demektir.

Bundan zarar görecek, çıkarlarını yitirecek olanlar, toplumu oluşturan sıradan insanlar değil, din adamlarıdır. «Din elden gidiyor. Başımıza taş yağacak.» diye kopardıkları yaygaranın aslı "Çıkarlarımız yok oluyor. Güç ve egemenliğimizi yitireceğiz." biçimindedir. Toplum ne kadar çok uyanırsa, din adamları bundan o kadar çok zarar görür.

Bundan ötürü hiçbir toplumun başına felâketler gelmez. Hiç kimsenin başına taş yağmaz. İnsanların başına taş yağarsa, bu, olsa olsa bir doğal olaydır. Bunu kimse engelleyemez.

Bireyin özgür düşüncesini ve toplumda düşünce özgürlüğünü savunmanın genel olarak insanlara zarar verici bir hedefi de yoktur ama kimilerine zararı olabilir. Çünkü özgürlüğün din adamları ve dinsel kurumlarca aşırı düzeyde, haksız bir ayrıcalıkla kullanılmasını engellemek; tekelciliği gidermek istenmektedir.

Düşünce özgürlüğü, insanların arasındaki çıkarcıların işlerini daha iyi yürütebilmek için onları kandırarak ya da zorlayarak kabul ettirdikleri, akıl ve mantık ile bağdaşmayan dogmalardan kurtulabilmelerini sağlar.

***

Artık 20. yüzyılın sonuna yaklaşmış olduğumuz şu zaman diliminde, yeryüzünde daha henüz düşünme ve söz özgürlüğünü elde edememiş toplumlar olduğunu düşündüm. *[O sırada henüz 21. yüzyıla girmemiştik.]* Kuşkusuz oralarda da düşünce özgürlüğüne olan gereksinme sürekli olarak ısınacak, bir gün âdeta bir pamuk kozası gibi patlayarak açılacak.

Antikçağdan sonra en azından Batı'da yitirilmiş olan düşünce özgürlüğünün yeniden elde edilebilmesi, insanlığa hayli pahalıya mal olmuş. Bilgide, bilimde, teknikte, toplumsal yapıda, gerek insanlar gerekse toplumlar arasında birlik, bütünlük ve dayanışma oluşturmak için çok zaman yitirilmiş.

İnsanlık, bunu bir kez daha göze alamaz, buna dayanamaz.

Artık düşünce özgürlüğü, gelişigüzel bir gereksinme değildir. Bir ekonomik yarar etkeni olmaktan öteye geçmiştir. Çok daha yücelip **"sosyal adalet"** denilen bir toplumsal gereksinme hâline dönüşmüştür.

Artık birey için düşünme özgürlüğü, toplum için düşünce özgürlüğü bir haktır. Üstelik bu insan hakkının toplumsal genel yarar temeline dayanmakta oluşu, herhangi bir gücün onu sınırlandırmaya kalkışmasının her türlü gerekçesini geçersiz kılar.

Bir toplumda öteden beri yerleşmiş olan töre, gelenek ve anlayışları çağın sürekli olarak değişen gereklerine ve koşullarına uyarlayabilmek için hepsini özgürce tartışarak eleştirebilmeli, en hoşa gitmez görüş ve önerileri bile açıkça, rahatça ortaya serebilmeliyiz.

Bu yapılırken belki çoğunluğun duyguları biraz incitilebilir ama gelecek için bunu göze almak zorundayız.

***

Rahmi ile yeniden buluştuğumuzda ona yaptığım bu çalışmaları ve kendimce vardığım sonuçları anlattım.

Beğendi.

«Benim sana anlatabileceğimden daha fazlasını bulup derlemişsin.» dedi. Bir de şunu ekledi: «Bir ara Namık Kemal ile Atatürk'e değindin ya... Her ne kadar Namık Kemal için "özgürlük şairi" denmişse de bu konu bakımından Atatürk ondan çok daha üstündür. Üstelik duygusal değil, gerçekçidir. Bu bağlamda çeşitli yerlerde çeşitli vesilelerle belirttiği birçok sözü, bize vermiş olduğu önemli mesajları vardır.»

Atatürk'ten dem vurunca, ben de araya girip düşüncemi söylemek istedim.

«Dur, dur! Daha bitirmedim. Az kaldı.» dedi.

«Peki, ben beklerim.»

Onun sözleri, hiç kuşkusuz benim acemice düşüncelerimden daha önemliydi:

«Ulusumuzun çoğunluğu onu genellikle askerî bakımdan bir kurtarıcı olarak görür. Bunun nedeni barıştan çok savaştan söz etmemizdir. Atatürk'ün bir "kurtarıcı" olduğu doğrudur ama asıl kurtarmış olduğu kafa yapımızdır.»

«Atatürk'ün sadece düşünce özgürlüğüne değil, genel olarak özgürlüğün tümüne çok önem vermiş olduğunu gördüm.» diyerek kendimi savundum, «Bence bunların arasında en çok önemsediği özgürlüğün "vicdan özgürlüğü" olduğu bile söylenebilir. Nitekim seninle şu özgürlük konusunu genel olarak tartışmak, "vicdan özgürlüğü" hakkındaki görüşlerini almak istiyorum.»

Rahmi «Olur, ama benim için bugün elverişli değil. Bir başka gün oturup bu konuyu irdeleyelim» deyince, «Ben düşünce özgürlüğünü incelerken ister istemez "gerçek" konusuna da takıldım.» diye bir başka konuyu daha görüşmek dileğinde olduğumu sezdirdim.

Rahmi rahattı. «Elbette... Bu kaçınılmazdı. Çünkü düşünce özgürlüğünün gerekliliği gerçeklerin ortaya dökülebilmesi içindir.» dedi.

«Bu konuyu da gündeme getirsek.» diye diretince, Rahmi bir gün bunun da olabileceğini, ancak "gerçek" ile bağlantılı bir konuyu farklı bir tarzda görüşüp tartışmak isteyebileceğini belirtti. Birkaç genç dostu varmış; bu konu üzerinde yapacağımız tartışmaya onların da katılmasını istermiş. Dernek lokalinde… Çok kişinin katıldığı bir tartışma ortamında "gerçek" konusu daha iyi işlenirmiş.

Bunu ne zaman yapabileceğimizi sorduğumda ise «Ben sana söylerim. Merak etme.» dedi.

Sabırla beklemekten başka çarem yoktu.

«Peki ama bu arada ben ne yapacağım?» diye soracak oldum.

«Çalış» demekle yetindi.

«İşte mi?» diye bir olta atmaya kalkıştığımda yutturamadım. «Hem işte hem de işinin dışında.» dedi.

«Yani hiç durmadan ve dinlenmeden hep çalışmam gerektiğini söylüyorsun. Zaten Allah boş duranı sevmez» deyince, bir kahkaha attı:

«İşte şimdi tam şıh oğluna yakışır lâf ettin.»